

nemesség kezében. (Hasonló a helyzete az orosz kozáknak és a szerb uszkoknak is.) Viszont, ha külháborúba nem vezetik őt, úgy odahaza dül és ostora úgy a telkes jobbágnak, mint a nemesnek is. Próbálják őket egyes fejedelmek letelepíteni, békés földművelővé tenni, (Bocskai) de az urak sohasem egyeznek bele abba, hogy szabad, nem jobbágy parasztot, szabad kisbirtokost tartsanak meg az országban. Megfosztják őket a szabad-paraszti „kiváltságtól“ és így a hajdú megmarad üldözött erdei vadnak, szegénylegénynek, aki földbevált vermekben lakik, rongyoskodik, fázlódik, éhezik, csakhogy be ne törjön jobbágnak.

A különböző fajtájú szegénylegények, az állandó háborúk, a nyomor és természetellenes életmód-szülte járványok úgy elnéptelenítették a falvakat, hogy nagy falvak helyén csak 3—5, vagy 10 család lakik ez időben, az ország 60%-a lakatlan és még a háborúk után 1720-ban is, csak 2 és fél millió lakosa van. (1910-ben 20 millió.)

Az egyéni akciók helyenként és időnként a szegénylegénykedésből parasztlázadásokká nőnek. Az 1514-es és 1703-as (Rákóczi) felkelés közötti időben számtalan a parasztfelkelés. Ezek közül a nevezetesebbek: 1527 Jován Nenád Szubotica környékén, 1573 Matija Gubec a horvát vidéken, 1569-ben a Tisza és Szamos vidéken Karácson Gábor alatt, akit 1570-ben Debrecen körül győznek le, 1594—97 a horvát vidék és Bánát, 1631-ben Császár Péter vezetése alatt a Tisza vidéken; ez a mozgalom egy év múlva már 8 megyére terjed ki és 1643-ban Nógrádban újra fellángol. 1655—59-ben a zagreb-sisaki vidéken. Ezek önálló parasztmozgalmak. 1660-70-től kezdődőleg e mozgalmak jellege megváltozik, szegénylegényes, kuruc jelleget nyernek. De, hogy az új jelleg lényegét megérthessük s így az 1670—1711-es mozgalmakra fényt deríthessünk, előzőleg meg kell ismerkednünk a főurak problémájával és a nemzeti kérdéssel.

2. A BIRTOKOSOK ÉS A CENTRALIZÁCIÓ

Nyugateurópában e korszakban a hűbéri rendszer már alkotmányát élte. Ennek oka az alsóbb néposztályok, de különösen a polgárság előretörése volt. Ez az előretörés kihatással volt az egész társadalom átalakulására, a jobbágyság intézményére is. A pénzgazdaság térhódítása, az ipar felfejlődése, a piacra termelés és ennek folytán a piac terjedése, kiterjesztése, esetleg hódítások útján is, egyszóval a kereskedelmi és uzsoratóke megjelenése és fejlődése egy újfajta hűbéri társadalmat eredményezett. A jobbágy a Nyugaton már nem robotolt, de röghöz kötött bérlőjévé vált a felparcellázott úri birtoknak és ingyenmunka helyett csak pénzben és terményekben adózott. A nemes, pénz híján, (mert a pénz és úgy az ipari, mint a haditechnika a polgárság kezében összpontosult) elvesztette katonai fontosságát és kénytelen volt behódolni az állami, központi hatalomnak, amely hivatalnoki és zsoldos hadseregét csak a polgárság és jobbágyság pénzén tudta eltartani és így kénytelen volt elsősorban a polgári érdekeket

szem előtt tartani. A nemesség így arra kényszerült, hogy lemondjon katonai és politikai hatalmáról a központosított állam javára (abszolutizmus), viszont az állam továbbra is biztosította a nemességnek az adómentességet, a jobbágyok fölötti társadalmi és gazdasági hatalmat. Így lesz az állam „centralisztikus” (egy központból kormányzott) és abszolutisztikus. Ily módon a nemesi-polgári társadalom még fenntarthatja uralmát a jobbágyok és most kifejlődő munkásosztály fölött. Az új bérlőrendszer is tulajdonképpen a piacra termelő úri birtok érdeke és azon a belátáson alapul, hogy egyrészt a bérlő munkája termelékenyebb a robotnál, másrészt alkalmas eszköz a jobbágymozgalmak leszere-
lésére is.

A valláskényszer elsősorban jobbágy probléma, habár a Habsburg-centralizációnak, az abszolutizmusnak is egyik tartóoszlopa, mert hiszen ez a katolikus egyházra támaszkodik. — A katolikus egyház segíti a Habsburgokat, az udvar viszont a katolikus egyházat ellenreformációs, katolizáló törekvéseiben. Különösen a pravoszláv jobbágyok körében keltenek e törekvések elkeseredést és az „uniátus” vagy görög-katolikus egyház megalkotása nagy ellenhatást vált ki és mozgalmakat hív életre, ugyancsak lelkiismereti, mint egyúttal gazdasági okokból is. Hiszen a görögkatolikus egyház nagyjából meghagyta a pravoszláv vallás ceremóniáit és liturgiáját, csak épen azt követelte meg a hívőtől, hogy ismerje el a katolikus egyházat urának és híven fizesse a tizedet.

Az unió térhódítása különösen erdélyi probléma. Holott Erdélynek különben is meg voltak a maga külön, súlyos kérdései. Hiszen itt a protestáns egyház vált uralkodóvá, a katolikus egyházi birtokokat az állam kisajátította; viszont az akkori hűbéri szokásnak megfelelően nemcsak a birtokokat adományozta egyes főuraknak, de a tizedet is megtartotta, az államkassza javára beszedte — vagy pedig a tizedszedés jogát is egyes nemeknek adományozta, esetleg bérbe adta. De a valláskérdésen túl is meg volt Erdélynek a maga külön jobbágy kérdése. A székelyek egészen a Dózsa Székely György idejéig szabad parasztok voltak, akik még, emlékezve a régi törzsi hagyományokra, közösen művelték meg földjeiket. A Báthory család történetéhez fűződik a székely parasztság jobbágysorsba törése. Ha már Dózsa a népi elkeseredésből meríti forradalmi energiáit, úgy a Dózsa halála után sem tűnik el nyomtalanul ez energiaforrás. Vagy száz éven át a székely jobbágy lázongása szabja meg Erdély történetének irányát. Erdélyben a folytonos éles osztályharcok, az urak kegyetlenkedései, pusztításai az idegenek: a Básta hadainak, a Mihály vajdának, a hajdúknak betörései, a török és német beavatkozások olyan rettentő pusztaságot, olyan nyomort teremtenek ez időben, hogy ott családtagokat adnak el a jobbágyok rabszolgá-
nak, hogy valahogy eltengődhessenek. Persze ezt is urától tanulta a jobbágy, mert a jobbágy annyira urának hatalmában volt, hogy az el is adhatta, zálogba, vagy bérbe adhatta „alattvalóját”.

Sokszor a büntetés, amelyet mindenkor meg lehetett pénzben váltani, egyszerűen az úr jövedelmeit volt hivatva növelni s azt

a jobbágy mindig is így fogta fel. Ha az 1600-as évekig sem bízott a jobbágy a bíróságban és csak ritkán felebbezett ura ítélete ellen, úgy az az 1630-as évek utáni korban már tárgyilagosan ítélve meg a dolgokat, hiú reményé vált számára a fellebbezés, mert az akkor hozott törvény értelmében jobbágyoknak nem lehet igaza nemessel szemben.

Már ez időben megindult a rétegeződési folyamat a jobbágság kebelén belül is. Egyrészt kifejlődik a teljesen vagyontalan zsellérek rétege, másrészt vannak már több-telkes jobbágyok is. Közül foglalnak helyet az egytelkes, féltelkes és negyedtelkes jobbágyok rétegei. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy vannak jobbágyok, akik gazdaságilag a kismemes színvonalára emelkedtek már, viszont más részről vannak olyanok is, akik az úrdolga mellett jobbágyoknak is dolgoznak a megélhetésért. Azért a gazdag jobbágy is csak jobbágy marad — eljár úrdolgára és hogy ne tekinthesse magát „úrnak“, épen e korban kötelezik külön jobbágyi ruházat viselésére és hiába gazdag az egyes jobbágy, bizony ő is köteles megházasodni jó fiatalon, ha az úr ráparancsol a célból, hogy minél korábban kezdjen el gondoskodni urának új munkaerőről a nagy emberhiányban.

Különböznél többnyire az ilyen jobbómódú jobbágyot teszi meg az úr a község, a jobbágyfalu bírójává: soltésszé, vagy kenézzé. ha ugyan nem épen mint falualapító, telepítő kenéz gazdagodott meg és lett többtelkes jobbágy. A jobbágyfalu már megalakult ez időben, de a bírák többnyire az úr szolgálai voltak, sőt hasonló volt a helyzete a paraszt-vármegye szervezetének is. Ugyanis a parasztok ez időben, különösen a katonai fosztogatás reakciójaképpen kezdenek egyes jobbágyok, vagy hajdúk vezérlete alatt, megyévé szervezkedni. A nemesek e szervezeteiket kénytelenek elismerni, de az úrbér természetesen nem tartozott hatáskörükhöz és rövidesen az urak végrehajtó közlegeivé váltak csupán. Azzá kellett válniok, mert a jobbágyok teljesen az úr hatalmában voltak hiszen az egyes jobbágyok „gazdagsága“ elenyésző porszem volt a góliátvagyonok mellett.

A Habsburgok szintén ily abszolutisztikus, korlátlan uralomra törekedtek s tekintve, hogy épen ez időben veszítették e nyugati országaikat (főleg Németországban vált császárságuk árnyékuralommá), ezt a korlátlan uralmat keleti tartományaikban igyekeztek megvalósítani. Keleti országaik Ausztria, Csehország, Magyarország és Horvátország voltak. A cseh forradalmi erőt, a huszitizmust ekkor már megtörték s a cseh urak sem tudtak soká ellenállni a kereskedelmi és uzoratókére támaszkodó császároknak. Már 1620-ban kénytelenek belenyugodni a Habsburgok abszolutisztikus uralmába. Ezzel megindul a magyar urak harca a Habsburgok ellen. Magyar és Horvátországgal szemben kettős a Habsburgok törekvése. A Habsburgok is, mint minden akkori centralizáló dinasztia, a polgárságra támaszkodik, belőlük meríti erejét és nekik igyekszik kedvezni. Viszont Magyarországnak ez időben alig van fejlettebb polgársága. Még a XVIII. században is csak vagy 30 ezer főből állt a polgári és munkásosztály együttvéve is. Amerika felfedezésének idején persze más volt a helyzet.

Volt elég fejlett kereskedelem, kézműipar és bányászat és volt egynéhány kiemelkedő, Európai viszonylatban is hatalmas kereskedő és bányászdynasztia (Thurzó, Szerencsés Imre). De az amerikai arany Európába özönlése a magyar bányák jelentőségét csökkentette és a kereskedelmi utakat is az új világrész fontossága eltérítette a vidékről s a Nyugatra helyezte át. A feudális zűrzavar és anarchia is a városok, az ipar és kereskedelem leromlását, hanyatlását fokozták.

A Habsburg ház az országból nem kapott elegendő jövedelmet, hiszen az ország szegény, lakatlan volt s az urak gondoskodtak róla, hogy ne sok jusson az államkassza javára. Számtalanszor előfordult, hogy a Habsburgok a magyar államháztartás hiányait — az osztrák kasszából voltak kénytelenek fedezni. Így a Habsburgok csak az osztrák és nyugati polgárságra támaszkodhattak, ami viszont azt is jelentette, hogy ezt a polgárságot igyekeztek erősíteni, vagyis egyúttal rajta voltak, hogy a magyar polgárság ne is fejlődjön ki, ne hogy komoly konkurrens lehessen a nyugatinak. Más szóval: az osztrák abszolutizmus kiterjesztése Magyarországra az ország gazdasági elnyomását, gyarmattá süllyesztését is jelentette.

A kisszámú városi polgárság, amely egyúttal földbirtokos is volt, az urak ellen ugyan városi szövetségbe tömörült, mindamellett céh- és városuraimi privilégiuma mellett — és mint szintén birtokos-testület — jól érezte magát e helyzetben, annak dacára, hogy csak helyi piacra dolgozott. Annál féltékenyebben őrizte céh kiváltságait és ezáltal a haladás kerékkötőjévé vált. A gazdag bányák, hogy jelentőségüket veszítették, nem fejlődtek tovább, megmaradtak a kezdetleges munkamódszerek mellett; amelyeknek termelékenysége csekély volt, annyira, hogy sokszor a bányászok béreit sem fizették. A zavargások a bányavidékeken gyakoriak voltak, de nagyobb jelentőségű mozgalmakká, nem fejlődhettek, márcsak a bányamunkások kis száma miatt sem. Különben 1525 óta, amikorról az első magyar sztrájkmozgalom datálódik, a Verbóczy féle törvény szerint halálbüntetés várt a sztrájkolóra.

A gyarmati sorsot is leginkább a főurak érezték meg, ugyanazok, akiknek politikai és katonai hatalmát is el akarta venni ez abszolutizmus, Bécs. A kisbirtokos nemesség ebben az időben nem igen hallatja hangját. Érdekei nem mindig egyeznek a nagybirtokos érdekeivel, de elvesztette politikai önállóságát. Itt-ott ugyan a jobbágy élére áll, de többnyire a nagybirtok intézője, jószágigazgatója, tisztje és párthive, mert Szapolyai óta egy-egy góliát többször is pártjába szervezi a kismemeseket. Igaz ugyan, hogy a nagybirtokos sem műveli jobban földjét, de több a földje és így gazdaságilag sem bírja vele a kismemes a versenyt, nem is szólva a góliát saját hadseregéről és várairól. Azonkívül is, a katonáskodás, a végek csatározásai is a kismemest inkább sújtják. Ő is vissza akarja tartani a jobbágyat, ő is vissza akarja őt kényszeríteni legalább a háborúk után, hogy tovább robotoljon, de neki nincs meg hozzá a hatalma. Így a kisbirtok sokkal inkább marad műveletlen, mint a nagybirtok.

A gyarmati helyzet annyit jelent, hogy az ország nyersanyagot kell szolgáltatasson, eladjon és iparcikket kell vásároljon. Minderre csak a nagybirtok volt némileg alkalmas. Így az ország különleges helyzete úgy hozta magával, hogy a porondon a Habsburgok álltak az urakkal szemben, míg a hátlért és esetleges tömegbázist e harchoz a jobbágyok és szegénylegények sokasága alkotta. Hogy az urakat a gyarmati sors is érdekelte, nemcsak a politikai hatalom elvesztése, a tény, hogy alattvalókká kell törniök, legjobban talán Zrinyi Miklós, a költő, példázza. Ő maga egyike a legnagyobb birtokosoknak és váruraknak, egyúttal horvát bán is, de évente 20 ezer marhát szállít külföldre, hadseregszállító, tengeri kereskedelmet folytat és külföldi kikötőkben raktárai vannak. Így, kereskedelem útján, évi 100 ezer forint jövedelemre tesz szert, akkor, amikor egy hold föld ára 4 forint (Évi 25 ezer holdat jelent e jövedelem). El lehet képzelni, mit jelent a Zrinyiek részére a horvát tengerpartnak (birtokuk volt) elvesztése és külön határórság szervezése e vidéken, amely elválasztotta őket a kikötőktől. Ez egyenlő hatalmuk leáldozásával, egyenlő azzal a kényszerrel, hogy be kell törjenek alattvalóknak.

A főurak vagy száz éven át harcoltak az abszolutisztikus törekvések ellen. De érdekeik megoszlanak, másrészt sok tekintetben feleslegessé válnak, azután meg nincs mögöttük az a tőke, amely a Habsburgok hatalmának alapja. Csak egy útja lehetne a győzelemnek: a jobbágyság felhasználása e harcban, a küzdelem nemzetivé tétele. Viszont ennek az összefogásnak nagy akadálya a jobbágy osztálygyűlölete, úrgyűlölete.

Vegyük sorba a fent jelzett körülményeket. Az urak érdekei megoszlanak, mondtuk. Egyéni érdekek életükben, felfogásukban nagy szerepet játszanak. Mert egyesek épen Harburgpartisággal juthatnak előnyökhöz, méltóságokhoz, birtokokhoz (Eszterházi a Rákóczi inasának felfelé ívelő pályája az 1 millió holdig). De azokivül is. A hadseregszállítás is sokakat csábított pl. a Habsburgok táborába. Előfordult, hogy a hadvezér maga volt a szállító is, vagy esetleg — a más seregének szállított míg saját serege részére adót vetett ki a népre, vagy egyszerűen tűrte, hogy a katoná magá szerezze meg táplálékát.

Erdély meggyöngyülésével, a horvát urak letörésével s a török kiűzésével különben teljesen új helyzet alakul ki. Hatalmas terület szabadul fel s ezt az udvar magának tartja meg s ezzel növeli hatalmát. Bizottság ellenőrzi az urak jogtényét ezekre a birtokokra és ilyenkor egyesek szívesen válnak jó alattvalókká, hogy igényük elismertetésre találjon s a birtokok ne kerüljenek idegen, többnyire német urak kezére. A birtokok nagyobb része úgy is idegeneknek jut. Ez az urakat egyrészt új harcra tüzei, másrészt azonban csökkenti erejüket. Lázadnak, felkeléseket támasztanak, de az udvar győz és a győzelmet követő terror újabb fovesztéseket és újabb birtokkobzásokat eredményez, újból csökkenti az abszolutizmus elleni erőket. Ez a tény viszont egyre újabb urakat készítet a behódolásra. Utolsó ilyen lépése az udvarnak a várak német és más idegen katonaság által való megszállása volt, amely tény szinte végleg megtörte az ellenállást.

Mindez úgy vált lehetségessé, hogy a XVII. században tulajdonképpen már felesleges a góliátbirtok politikai szerepe, ez a rendszer már túlélte magát. Volt jobb adminisztráció és jobb hadsereg, jobb taktika és technika mint a feudális rendszeré. Így kerül a nagybirtok politikailag függő helyzetbe és már csak gazdasági szerepe marad meg.

Ez a tényleges helyzet és ezt a tényleges helyzetet igyekeznek az udvar törvényekkel intézményesíteni is. (Különösen fontos az 1687-iki törvényhozás, amely pl. törvénytelen lázadásnak minősíti a nemesek fegyveres felkelését királyuk ellen.)

Amennyiben a góliátbirtok még folytatni akarta a harcot, azt csak úgy tehetné, ha az elnyomott jobbágyságra támaszkodik, azt vezeti Bécs ellen, azaz az udvar és birtok harcának nemzeti jelleget kölcsönöz. De egy másik út is nyitva áll a főurak előtt, az első úttal homlokegyenest ellenkező irányban. **Wagysis:** vagy fegyverszünetre lép a jobbágysággal, hogy együtt harcoljanak Bécs ellen, vagy pedig, ha kisebbnek itéli az udvar, mint a jobbágyság felől fenyegető veszélyt, úgy behódolhat Bécsnek, hogy Bécs erejét is igénybe vehesse a jobbágyság forradalmi lendületének letörésére. A két irány, két elgondolás állandóan harcban áll egymással, végig az egész korszakon: kuruc és labanc ideológiák és csapatok állandó küzdelme ez.

Mégis időnként az egyik, vagy másik elgondolás ideiglenesen felülkerekedik. Így: az 1670—1687-es időkben a kuruc felfogás az uralkodó, míg az 1687-től 1703-ig terjedő időszakban a labanc irányzat kerül az első fölébe és a helyzet olyan, mintha az urak már teljesen behódoltak volna. Ellenkezőleg: minden külföldi követ, vagy az országon csak átutazó idegen is világosan látja az előjelekből, hogy Magyarország egy társadalmi, parasztforradalom küszöbén áll.

Míg már Bocskai István, Báthory Gábor, Rákóczi György, Zrinyi Péter nemességet ígérve a jobbágnak, igyekeznek forradalmi erejét saját céljaikra felhasználni, az 1703 megelőző 16 évben a bújdosókkal senki sem törődik, senki sem igyekszik felhasználni a tényleg élő erőt — a jobbágy idegengyűlöletét

Mert a kurucfelfogás nem ábránd; a jobbágyot és szegénylégényt két gyűlölet hevíti: az úrgyűlölet és az idegengyűlölet.

A középkorban és végig a feudális korszakon ismeretlen még a nemzet, a nemzetiség, a haza fogalma. Ezek a fogalmak a polgári társadalom eszmekörébe tartoznak; a hűbéri társadalom vallása szerint és „rendje“, azaz osztálya szerint tesz különbségeket az emberek között. Amennyiben valamely állam népcsoportot üldöz, ezt sohasem azért teszi, mert a csoport más nyelvet beszél, de mindig azért, mert más egyház tagja. Mégis akadtak olyan tények, amelyek a jobbágyban az idegen, a német, a Bécs elleni gyűlölet forrásaivá válhattak. Ez a gyűlölet még nem volt nemzeti érzés, de a nemzeti érzés csírájává válhatott, ha az elnyomó hosszabb időn át egy más nyelvet beszélő és külföldön élő csoport tagja volt. Már pedig az ilyen elnyomás valóság volt. Hiszen a zsoldos hadsereg, a pusztító, zsákmányoló katona idegen volt. A valláskényszer is a bécsi politika eszköze. Az egyre növekvő adók a bécsi udvar kasszájába folytak. Ide-

gen katona tette feleslegessé és vetette ki helyéről a végbeli szegénylegényt. Az adók a háború miatt egyre nőttek. A dohány — a bécsi kassza javára — állami monopollá vált. A pénz nemes fémtartalma egyre csökkent, a romlott pénzt pedig mindenki köteles volt elfogadni — csak az idegen állam idegen adóbeszedői nem fogadták el — adóba — ezt a pénzt. Az idegen bizottságok kényszersorozásokat tartottak — de pénz segítségével ki lehetett bújni a kötelezettség alól. A pénz a bécsi kasszába folyt.

Igy erősödött a jobbágy idegengyűlölete. Egészen más okokból ugyan, de a birtokos is gyűlölte — nem az idegent, de az udvart, amely idegen volt. Sőt helyenként az úr érdeke teljességében fedte a jobbágy érdekét. Így pl. a devalváció és adókérdésben. Hiszen a felhígitott pénzt a birtokos is kénytelen volt elfogadni, akár jobbágyától is, viszont a nagyobb állami adó, ha nem jelenti egyúttal a jobbágy nagyobb jövedelmét is, amint-hogy egyáltalán nem jelentette, feltétlenül arra vezet, hogy a jobbágy kevesebbet tud szolgáltatni földesurának. 1695 óta forradalmi a hangulat az országban, a bújdosók tulajdonképpen már harcban is állnak és úrgyűlölet és osztrákgyűlölet hevíti őket. Hogy milyen irányt vesznek a dolgok azon fordul meg, mit tesz majd a nemes. Jobbágya ellen vonul-e hareba — vagy pedig jobbágya élére áll!?

Lőrinc Péter

Ezerkilencszáznegyvenegy

I.

*Szabadon szállnék felhők fölött, mint a madár
és átrepülném az egész életet,
beszívnám minden sejtembe az élest,
a földet, a vizet és szeretetet
sugároznék ki, mint a nap.*

*Gyógyító kezemmel gyilkolnám a halált
és építeném az embert, az újat, a nagyot, ~~amikor~~
nem volna percem; amikor megnyugszom
és nem volna beteg többé, sem halott.
Ezer utam volna, én mindet megjárnám,
elnyomott erők törnének előre.*

*mert volna hazám, apám és barátom
és volna szerelmem gyermekhez és nőre.*

*Igy testem durva terhét cipelem
vagy lekemmél küzdök önmagamban,
vagy fogvacogva fajtámat szegyenlem
és rab vagyok künn is a szabadban.*

*Tudásom, erőm, agyamban, kezemben
tétlenül oszlik és emberek halnak,
kórok pusztítanak, éhség és szegénység
és gyilkos kezek fegyvert forgatnak,
Csak a biztos tudat, mely még fenntart, vezet;
emberszeretetem és roppant nagy vágyam,
húszonöt évemmel, hogy én megérem
s kiállom a harcot a nagy újvilágban.*